

Ko e 'apiako tu'ukimu'a/ lelei, 'a e 'apiako 'oku hao mo malu ai 'a e Longa'i Fanau

Ko e founga 'eni ki he ngaahi Matu'a

Ongo me'a 'eni teu fu'u 'ita mo mamahi 'aupito ai:
- 'Okapau teu 'ilo 'oku faka-mamahi'i/ faka-e-haua'i 'eku tama. Me'a 'e hoko 'okapau teu 'ilo 'oku kau 'eku tama he kau faka-e-haua mo Faka-mamahi. Tokolahi 'o e ngaahi Matu'a 'oku nau 'ita mo 'osi 'enau tumu, pea nau ongo'i halaia foki.

Ko e ngaahi me'a 'eni kuo teuteu ke tokonia koe 'i ha ngaahi founga ke ke ngaue'aki 'oka nau ka fetaulaki mo e Faka-mamahi/ faka-e-haua.

Ko e ha 'a e faka-mamahi/ faka-e-haua?

Faka-mamahi ko ha tokotaha pe ha kulupu 'oku nau faka-e-haua'i ha taha pe fa'ahinga kehe 'o 'ikai tu'o taha pe. Ko e faka-mamahi faka-sino hange ko e ta, tuki pe 'aka, ui'aki ha fa'ahinga hingoa, pe faka-mafola ha ongoongo pe lau.

Ngaahi me'a 'eni 'oku 'ikai lau ia ko ha Faka-mamahi pe Faka-e-haua:

- 'Oku 'ikai ko ha ke pe fetaulaki. Hange ko 'eni, ko ha fepaki ha'a ongo fa'ahi 'oku na faka-tou'ita, ko e anga maheni te na tau'aki feinga ke solova 'a e palopalema.
- 'Ikai ko ha fehi'a, ta'etali, pe 'ikai sai'ia ai 'a e sosaieti, tukukehe kapau 'oku faka-taumu'a ki ha taha.
- 'Ikai ko ha 'ita, faka-matalili, pe ha fo'i 'ulungaanga kovi pe 'e taha.

'E anga feefee 'eku 'ilo 'oku Faka-mamahi'i 'eku tama?

Ngaahi Faka-'ilonga 'eni 'e 'asi kapau 'oku Faka-mamahi'i Ho'o Tama:

- Fehi'a mo 'ikai pe toe fie 'alu ia ki he ako
- Ongo'i puke he pongipongi kotoa pe
- Li'eli'aki ako
- Faka-'a 'au kimui 'ene ako
- Kamata ke faka-pikopiko mo mole vekeveke ke hoko atu 'ene ako
- Mohe tangi pea fepaki mo ha ngaahi misi kovi pe faka-ilifa
- Kolekole pea kamata ke kaiha'a pa'anga (ke 'oange ki he kau Faka-mamahi)
- 'Oku 'ikai ke nau fie talanoa ki honau palopalema
- Fufuu'i ha lavea, mavaku, pe takataka'uli 'iate kinautolu
- Nau kamata ke Faka-mamahi'i 'a e fa'ahinga kehe
- Faka-'a'au ke 'ita, pea ta'e 'uhinga he taimi 'e ni'ih'i 'ene me'a 'oku ne faii

Feinga ke ke alaanga mo e kidscape:

www.kidscape.org.uk/parents/signsof.shtml

Ko e Ha 'Eku Me'a 'e Fai Kapau 'Oku Faka-Mamahi'i 'Eku Tama?

Sitepu 1. Fanongo lelei ki ho'o tama, pea faka-mahino 'oku ke tokanga mo poupou ki ai.

Sitepu 2. 'Oange ha akonaki lelei ki ho'o tama. Hange ko 'eni 'oua e fale'i ke fuhu 'oka Faka-mamahi'i ia. Ko e founga ia 'e faka-utuutu ai 'a e 'ulungaanga kovi ni.

Sitepu 3. Tokonia pe ho'o tama ki he ngaahi 'ulungaanga lelei, pea tanaki atu ki ai mo 'eni:

- Talaange ke tukunua'i koe, pea ke mokomoko pe 'o 'alu mei ai
- Ta'ofi 'a e feitu'u mo e me'a e ala hoko ai 'a e Faka-mamahi
- 'Ai, pe faka-kaungame'a ki ha taha fo'ou.

Sitepu 4. Vakai'i/ fehu'i ke 'ilo na'a 'oku toutou hoko pe ia:

- Ko e ha, 'ife, pea na'e hoko faka-ku?
- Kohai fua na'e kau ai
- Na'e toe 'iai ha kau sio pe faka-mo'oni ki ai, kapau na'e 'iai kohai kinautolu?

- Ko e ha e ngaahi founga kuo ke 'osi 'ahi'ahi'i?
- Kohai e kau faiako kuo nau 'ilo ki he palopalema?

Sitepu 5. Ngaue mo ho'o tama ke solova 'a e palopalema. 'Oku fai 'e he ngaahi 'apiako honau leleitaha ki he 'ulungaanga Faka-e-haua pe Faka-mamahi. Ko e fe ngaue'aki 'a e Matua mo kau Faiako 'oku tokoni 'aupito ke ta'ofi 'a e Faka-mamahi.

Faka-tokanga'i ange kapau 'oku te'eki ke ke faka-tokanga'i 'oku faka-mamahi ho'o tama, mahalo 'oku tatau pe mo e kau faiako.

'Oku totonu ke ke :

- 'Ai ha taimi potalanoa mo e faiako, pea tohi'i e ngaahi me'a mahu'inga te ke fie potalanoa ki ai
- 'I he taimi potalanoa 'oku matu'aki mahu'inga 'aupito 'a e mokomoko pea faka-kaukau lelei. Ko e palopalema 'e tolona he ngaue faka-taha 'a e Matu'a mo e Kau Faiako.

'Oku fiema'u 'e he 'apiako 'a e taimi ke nau faka-totolo'i 'a e palopalema. Mahalo 'e 'iai e fiema'u ke fai ha potalanoa mo ha Fanauako pe ha kau faiako foki.

Sitepu 6. Te ke lava pe 'o telefoni ke faka'eke 'a e me'a kuo 'osi faka-hoko hili 'a e potalanoa. Fehu'i ange pe tenau fetu'utaki atu afee fekau'aki mo e palopalema.

safe schools are
effective schools

Sitepu 7. Ngaue faka-taha mo e 'apiako ke 'ai ha founa 'e tokoni ki hano solova e palopalema, pea malu'i 'oka toe hoko 'i he kaha'u. Kimu'a pea ke mavahe fehu'i pe ko e ha e sitepu hoko 'i he foko-tu'utu'u ni.

Sitepu 8. Faka-kau mai 'a e tokotaha vete palopalema (fale'i) 'oka 'oku fiema'u.

Sitepu 9. Faka-lotolahia ho'o tama ke faka-ha ki ha faiako 'oku falala ki ai, 'oka 'oku fetaulaki mo ha faka-mamahi.

Ko e me'a 'eni he'ikai teu fai kapau 'oku Faka-mamahi'i 'eku tama?

- 'Oua na'a ke lea pe ala ki ha taha 'oku ke tui pe mahalo na'e kau 'i he Faka-mamahi
- 'Oua na'a ke feinga ke solova 'a e palopalema mo e Matu'a 'a e Fanau. Ko e founa ko 'eni 'oku fa'a lahi ange ai 'a e palopalema ia.

Feefee kapau 'oku Faka-e-haua/ Faka-mamahi 'eku tama?

- Tali mokomoko pea 'oua e ha'oha'omu'a mo malu, ka ke ngaue faka-taha mo e 'apiako ke solova 'a e palopalema
- Lau 'a e palopalema ko 'eni ko ha faingamalie ia ke faka-tupulaki ai 'ene mo'ui.

Me'a 'eni he'ikai teu fai 'okapau 'oku Faka-mamahi'i 'eku tama?

- 'Oua na'a ke lea/ talanoa, pe oho ki he tokotaha Faka-mamahi, pe ko hono famili, pe faka-loto'i ha ngaahi famili ke kau mo koe.

Ko e ha teu fai ke faka-si'isi'i 'a e Faka-mamahi 'i 'apiako?

- Faka-ha/ lipooti 'a e fo'i Faka-mamahi kotoa pe ki 'apiako, 'ikai ko e faka-mamahi'i pe ho'o tama.
- Faka-mahino ki ho'o tama 'oku ke fehi'a 'aupito he Faka-mamahi mo e Faka-e-haua.

- 'I 'api, ta'ofi e fa'ahinga Faka-mamahi kotoa pe, pea faka-lotolahia 'a e mo'ui fe faka-'apa'apa'aki ma'u pe.
- Talanoa ki ho'o tama fekau'aki mo e kaungame'a lelei, pea faka-lotolahi'i ke 'oua e faka-kaungame'a ki he fa'ahinga Faka-mamahi mo Faka-e-haua.

Ko e ngaahi Uepisaiti/ Initaneti lelei 'eni 'e matu'aki tokoni 'aupito:

Ko e 'apiako tu'ukimu'a/ lelei, 'a e 'apiako 'oku hao mo malu ai e Longa'i Fanau

(Safe Schools are Effective Schools):

www.sofweb.vic.edu.au/wellbeing/safeschools/bullying/index.htm

Koe lao ke tauhi mo muimui ki ai 'a e Fanauako

(Student Code of Conduct):

www.sofweb.vic.edu.au/wellbeing/welfare/conduct.htm

Faka-mamahi. Tapu ia!

(Bullying. No Way!):

www.bullyingnoway.com.au

safe schools are
effective schools